

КЊИЖЕВНИ ЛИСТ

Орган „Цетињске Читаонице и Горског Вијенца“

САДРЖИНА

1. Поздрав Њег. Височанству Њазу Мирку при-
ликом сретног Му вјенчања са Њ. В. Књагињом
Наталијом *Ж. Драговић.*
2. Владска црногорски Петар II по одзивима стра-
нијех писаца (наставка) *П. Росински*
3. Рушевине (одошци), пјесма *Регул*
4. Стето проклето, приповијетка *Спасоје Ј. Илић.*
5. Браћа, новела *Иво Ђукић.*
6. Дневник једче егоисткиње — Ведерская с руског „Augusta“.
7. Срећа и несрећа (слике из живота Данта Алигијери) с француског *Ж. Драговић.*
8. Двије три о Бранку *Ж. Драговић.*
9. Опјене и прикази:
Лек противу јентике, свију катара и ве-
линог нашља, од *Радогана Милановића* (свршетак) *Д-р Ј. Кујачић.*

Ц Е Т И Њ Е

К. Ц. ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА

1902

КЊИЖЕВНИ ЛИСТ



Њ В. Књиџа Пачаиџа

Њ В. Књиџа Мирко

ПОЗДРАВ

ЊЕГОВОМ ВИСОЧАНСТВУ КЊАЗУ МИРКУ
приликом сретнога Му вјенчања

СА

Њ. В. КЊАГИЊОМ НАТАЛИЈОМ

НА ПЕТРОВ-ДАН 1902. ГОД.

Поносити вис ловћенски
У облаке свој врх скрива,
А круто му подножије
Вал јадрански заплускива.

На врху му зрак сунчани
По снијегу срну прати,
А под њиме зрак тај исти
Мирисави лимун злати.

И на томе чарном вису
Стан су себи намјестиле
Од старина, како веле,
Равијојле српске виле.

Снијегом су сњежно лице
Бијелиле сваког дана,
А китиле густе власи
Свјежим цвјећем са Јадрана;

Па с уранком зоре плаве,
Своје чарне другарице,
У то плаво огледало
Огледале своје лице. —

С ловорике ревноиво су
Брале пера неувела,
Да вијенце од њих плету
И јуначка ките чела.

Но сад ето пренула је
Свака од њих веселије,
Уз игранку и уз пјесму
Нов вијенац да савије.

На овоме вијенцу је
И од славе нешто више:
На перцу му свакојему
Поред славе, срећа нише.

Теби, Књаже, и сретној Ти
Сапутници жића Твога
Вијенац су сплеле виле
Из најљепшег врта свога.

Вијенац су виле сплеле! —
Да Бог да Ти сретан био, —
Кућа Твоја, Црна Гора
И Ти њим се поносио!

Од Вашијех потомака,
Достојнијех славе, гласа,
Дочекали да у колу
Играју Вам по три паса!

А ловћенске другарице
Вјечито се поносиле
Са доласком међу њима
Ове нове српске виле! —

Ж. ДРАГОВИЋ.

Владина Црногорски Петар II по одзивима

странијех писаца

Пише П. Ровински

— Наставан —

III

J. Gardner Wilkinson —
Dalmatian a Montenegro; with a journey to Mostar in Herzegovina, a remarks on the Slavonic nations, the history of Dalmatia a Ragusa, the Usceks etc. 2. T. V. London 1848.

Ово је знаменити путописац, који је прије тога путовао по Мисиру и издао о њему неколико дјела. Једно дјело је о животу, обичајима, религији и агрикултури старих египћана, написано на основу проучавања ијероглифа, различитих скулптурних остатака и других извора у 5 томова; о Тиви 2 тома и о новом Египту 2 т.

Далмацију он описује свестрано: географски положај с картом, састављеном по карти гр. Карачаја; са нацртима грађевина, старинских развалина, народног одијела, посуђа и т. д.

По Далмацији и Црној Гори путовао је он 1844. г. и баш у самој Црној Гори био је у половини септембра н. ст. Ово дјело у оригиналу није дошло нама до руку, него у њемачком преводу од Линдау, који у предговору казује, да се је потпуно држао оригинала, само је нешто распоред учинио другачије због боље јасности, и у историји нешто је скратио. То се односи сигурно више на Далмацију, о којој је он особито опширно писао; али при свему томе ми морамо то имати у виду, кад читамо превод.

Наслов представља тачан превод, с додатком: Nach Sir J. Gardner Wilkinson bearbeitet von Wilhelm Adolf Lindau. 2 B. Leipzig 1849; 8^o, 1 B. X×298, 2 B. — 352 стр. При њему је карта Црне Горе и два портрета влад. Петра II. Један онај исти, као што је код Биазолета, у владичанском одијелу, а други у свјетском: на глави му је високи калпак обложен самуром, са дугачком китом, која се спушта од остраг; јелек, гуњ, дамадан, кошуља и о врату марамица; широкe гаће, чарапе, црвље, рука-

вице; за појасом затакнуте су двије мале пушке и нож; у једној рупи дугачка пушка.

На Црну Гору односе се у I т. стр. 221—297; у II стр. 1—48, а о Херцеговини II, 48—132.

У предговору Линдау објашњава, да му је на дјело Вилкинсоново обратио пажњу неки Пољак, Валеријан Красински, који је био у Инглешкој, а писао је и сам нешто о Црној Гори. Он је и помагао Линдау при превађању ове књиге.

Даклен, у свој књизи, осим превода, има и нека тумачења. Што се тиче дјела сам га Вилкинсона, оно се састоји из његових личних посматрања и из проучавања других дјела његових предшаственика. Односно посљедњих Линдау говори, да се је Вилкинсон много користио дјелом абата Фертиса; али то мора бити само за Далмацију; него и сам он цитира француза Виладе — Семјера и аустријског њемца Петера.

Први од ових долазио је за вријеме влад. Петра I само до на Бегуше, а описује циједу тадашњу Црну Гору по причању других и издаје то за своје личне опаске из свога путовања по Црној Гори; па за то оно је пуно не само лажно, него и бесмислица, што и примјећује Вилкинсон; Петер је такође писао по причању једнога доктора, који је из Котора често пута ишао на Цетиње, а и у самом Котору много је опћио с Црногорцима и другима, који су добро познавали Црногорце. Даклен, и његово познавање долази из других и трећих руку. Али Вилкинсон као човек од науке и високога изображења, све што узима од других, подвргава критици. Тако, на једном мјесту он цитира Петера, који говори да Црногорци по јунаштву стоје ниже Бокеља, и уопште умију бранити

своје отачаство само иза својих крша; а у рату с Французима 1806. и 1807. г. нијесу показали никаква јунаштва и страшно су се плашили (II, I, стр. 234); али се Вилкинсон с тијем не саглашава, те даље наводи цитате из записке руског официра Броневског, који је сам учествовао у тим бојевима и свједочи сасвим протавно (стр. 255. 260.). Даље он прича, како су Аустријанци покушавали, да заузму један комад црногорског земљишта од стране Будве; али пострадаше од њих „и то има значаја тијем више, што се то није догодило у црногорскијема кршима“ (т. II, стр. 4). Па с тога, припознавајући своју слабост спрема јунаштву Црногораца, Аустријанци су саградили фортице на Копцу, св. Спиридион, и на Презејци. (т. II, стр. 4). Он се не само не даје завести од других, него подвргава критици и оно, што је сам видио и искусио као што ћемо видјети на примјерима даље.

И још је једна црта код Вилкинсона; која препоручије његово дјело, а то је жеља да испуни свој посао, колико је могуће, савјесније; отуд долази и она велика пажљивост према свему, што му се је сретало на путу, као и тачност, с којом он све то описује. Неколико пута он изражава сажаљење, што не зна српски.

Кад је с Цетиња кренуо преко Кчева под Острог, владика му је дао неколико перјаника као пратице, а за драгомана „хрвата“ (?) Таковића (Giacovich), учитеља његових синоваца, али се он жали, јер и најбољи драгоман представља најслабију замјену непосредног опћења с народом“ (т. II, 26). У Острогу драгоман га је оставио, што му је у први мах било тешко. По путујући по Далмацији, научио је нешто

српски, само што је често пута умјесто да говорио *не* и обратно; али најпослије он поче разумијевати, а и њега су разумјели. „Ту сам видио — говори он — да знање језика не вреди толико, колико јака жеља, да се човек споразумије с људима, те треба одбацати надувеност, која одбија од себе и која често пута чини те су Инглези непријатни за друге народности“ (II, 23).

Природно је, да је он с таквијем карактером налазио свуда лијеп дочек и сваки је пред њим отварао и своје мисли и срце, почевши од владике до простога Црногорца, којег је сријетао на путу. То се види и из његових ријечи: „Ја не могу доста похвалити гостољубље, које су показали спрема мени. Ваистину, ја никад нијесам опазио себе у бољем благорасположењу, него у Црној Гори, и увјеран сам, да сваки странац, који би посејетио ову земљу, морао би опијенити гостопримство у овим дивљим брдима“ (II, 35).

Од путника госта није не узимају пара; то он свједочи на неколико мјеста (I, 280; II, 41). У Острог је путовао преко Кчева и био је, као гост, на Мишке код Вукотића, и при овоме додаје, да је то једно од најхрабријих племена. „Наш домаћин — прича он — био је Петар Вукотић, красан горштак око 22 г. а предивна је и његова супруга, по имену Јелена, која је родом из Кујаве из Бјелопавлића,“ у којој је он такође бивао. Он их је обоје сликао, али то је било тешко због тога, што су сувише немирни и живи; супругу његову једва су могли нагнати на то. (II, 16). Обратио је он пажњу и на положај женскијех у Црној Гори.

Примјетивши на једном мјесту, да је тежак положај женске у Црној Гори, кад на својим леђима носи по 170 фуната (I, 244), он објашња-

ва даље, да при свему томе, она стоји више, но женска на Истоку: „Црногорка има то преимућство, што је она члан хришћанског друштва, те и ако је оптерећена радом, остаје као помоћница свога мужа и никад не силази на степен саставног дијела харема“ (I, 245).

Сада пређимо на оно, што се односи на владикау, а прије свега на његов положај, као господара земље.

„Влада црногорска била је републиканска: али с временом на скупштинама глас владичин добијао је све вишу снагу, према ономе колику је он морао имати при потпуно независном стању. Још више уплива добио је владика у најновије вријеме; његова воља почела је добијати снагу законз, и републиканске основе постале су готово само као спољашња форма. Владика је ујединио у себи власт свјетску и духовну; он је једини владалац земље, а руски цар сада решава при избору владике (?), који је ограничен на једину кућу Петровића.“ (I, 270—271).

„Садашњи владика ужива велики уплив још и због тога, што је добар војник, добар страјелац, који из пушке погађа лимун бачен у ваздух. К томе долази и његова величанствена спољашњост, што улива велико поштовање код народа простог и војничког“. Даље иде опис те његове спољашњости: висок, стасит, лијеп и т. д.; па описује његово одијело, као што смо видјели и код других писаца; само при свршетку додаје ово: „има још два чудновата додатка у његовом одијелу — црна марамица око врата и црне рукавице.“ (I, 283—284).

„Његово понашање изванредно је пријатно, а његов разговор духовит и занимљив. Његова суђења о историји, политици и различним предметима, о којима он радо разго-

вара, показују велики ум, мудрост (klugheit) и превасходно памћење; а његово одушевљење за отачаство пробуђује и удивљење и поштовање према њему. Он је добродушан, гостољубив и учтив (höflich), наводи задовољство у посјети од странаца, особито мило би му било, да чешће пута Инглези долазе у његову земљу, која, по његовом мишљењу, има право на нашу пријатељску пажњу (Beachtung) због сусједства с Котором и због тога што су нам Црногорци помагали у рату против Француза у Боки Которској. То је он неколико пута понављао у вријеме нашега разговора; али му ја нијесам могао разјаснити, да, и ако је наша флота примила судјеловање Црногораца, британска влада била је томе сасвим противна и чак је изразила незадовољство своме капетану Хосте за то, што је предузимао општу ствар с народом, чији начин разговарања врло мало одговара обичајима просвијешћених народа“ (I, 285).

То се у главном односи на обичај црногорски сјећи непријатељске главе; и он је зборио владици, да се тај грдан обичај укине, али је добио од владике овакав одговор: „Ви одавно познајете турке и по томе можете разумјети, да то за нас није могуће, ми да први укинемо тај обичај, ни да то предложимо њима. Они неће примити то као наше човјекољубиве намјере. него ће узети то за страшљивост с наше стране и по своме обичају удвојиће своје жестоко поступање. Предложити њима то, — значило би изазвати одмах њихов нападај на Црну Гору, и ја увијек морам само сажалевати, што не могу то учинити због наше сопствене сигурности.“ (I, 285).

Иза тога Вилкинсон је путовао у Мостар и састајао се с Али-пашом Раванбеговићем, који је сам себе

звао Али-галеб, што значи освајач. У разговору о Црној Гори и њеном владици, залодио је он и питање о сијечењу глава. Али-паша је одмах пристао на то да се укине сијечење глава; Вилкинсон је на основу тога писао владици. Но владика, сумњајући веома у добру вољу лукавога Али-паше, објаснио је Вилкинсону, у писму на талијанском језику, да су Турци остали они исти, какви су били у вријеме Бајазита и само се пред јевропљанима маскирају.“ (I, 103—104.) За вријеме пребивања на Цетињу, Вилкинсон није пропустио да види и већ зло оглашену кулу.

Ево како њу описује:

„На једном крсту, одмах иза манастира налази се округла кула, са мавгалама за топове, али без топова, само по виду било је до 20 турских глава, натакнутих на коље, као војнички трофеји; доље, под кулом, могли су се виђети комади од других глава, које су се већ од времена распале. То је риједак привор у хришћанској Јевропи и још сасвим близу до манастира и епископске резиденце. На тијем главама нијесу се могле равабрати црте лица, нити особити турски тип у физиономијама; али ја сам се зачудио пред лицем једнога младића. Погнута навише горња устница и ред бијелијех зуба испод ње, показиваше ужас, у којему се је онај налазио у тренутку смрти; могло се виђети, како се је он мучио од страха и бола“ (II, 11).

Иза овога укора што га је изрекао варварству црногорском, он је гледао да то објасни општијем тадашњијем стањем Црне Горе, у каквоме су се стању налазиле некад и друге земље јевропске, те су тако исто варварски поступале једна справ друге. То објашњење он ставља у уста једнога Њемца, којег је срио у

Далмацији и који је зборио: „Зар није било то исто између Инглешке и Шотландије? зар су она разбојништва Црногораца гора од пограничијех сукоба Инглева и Шотландаца? Много природнија је мрвост Црногораца противу Турака, који су непријатељи њихове земље и њихове вјере, него-ли упорна борба у Галији између једноплеменика и једновјераца. Зар стари замци у другим земљама Јевропе нијесу били свјedoци таквијех исто злих догађаја, које видимо сада код овога народа! Ја никако не правдам Црногорце, али они живе још у вијеку мрака, па с тога нешто у њиховим таквим поступцима треба преврети.“ (II, 18)

Из Острога он је ишао на Сливље, да види повор, гдје увире Зета, и поводом тога спомиње о погибији турској од Црногораца 1843 г., кад су се враћали испод Острога у Никшић. Овај поступак Црногораца он јако осуђује и даље прича, како се то догодило; али у томе причању не провирује, то као да би то било учињено по наредби владичиној, како други говоре.

Ево како је то било по његовом причању и како је он тада чуо од Црногораца.

„Црногорци правдају своје срамотно дјело тиме, што је до њих дошао глас, да Турци хоће да убију владика, који се је тада налазио у Острогу. По њиховом казивању херцеговачки везир предложио је владици да се састану на Сливљу, и свака страна морала је довести по стотину наоружаних људи, који су ипак, док трају њихови лични преговори, морали стајати у неком растојању. На тај позив владика је дошао у Острог, али док је он очекивао глас о доласку везировом на Сливље, на његово чуђење, 22 турчина дошли су у Острог, предвођени

никшићским командантом. Они су дошли да позову владика, да дође на Сливље гдје га је морао чекати син везиров, а сам везир због старости* није могао учинити тако далеки пут на коњу. Ова промјена у условима састанка пробудила је код владике сумњу и он није хтио да прими посланике, те је наредио, да они одмах оставе црногорско земљиште. Али се огласило, да је један од Турака издао њихову намјеру, да тек дође владика на Сливље, нападне на њега чета сакривених тамо војника. Због тога је владика дао Турцима наоружану пратњу до границе, да их она одбрани, ако би, раздражени овим гласом, Црногорци напали на њих. Али то је било узалуд. Тек су они дошли до понора, скочише Црногорци и од њих 22 убију деветорицу и међу њима никшићког капетана. Остала су се спасла, а међу њима и 4 хришћанина, који су били у пратњи Турака, које нијесу ни хтјели погубити, него их само опљачкаше. Срећно је било за везирова сина, што није дошао у Острог, како је било прије уговорено.** Али ја не могу посигурно ријешити, је ли тако било у ствари, а тако исто не могу се с поуздањем изјаснити односно причања Црногораца и подовријевања издајства са стране Турака. Обе стране окривљују једна другу у издајству, и Црногорци, навикнути на лукавство турско, могли су преферати праву истину, а у брзини нијесу то равабрали. Но ма како то било, такав

* Али за један мјесец, од кад су чинили тај уговор, није он много остарио. (Наша примједба.)

** А зашто није дошао барем на Сливље? Види се да је била намјера, ако би убили владика, бацити кривину на никшићког капетана, који је за то и платио главок.

нападај на људе под заставом мира не може бити оправдан, и факт, да су праће сами Турци поступали истим начином, не може поништити срамоту такве жестокости (grausam-keits.)

Да се није то догодило, могуће је да би се међу Црногорцима и Турцима успоставили сасвим мирни одношаји, али то је убило сваку наду на ивирице.“ (II, 27—29)

Није наша задаћа да се упуштамо овђе у тумачење овога жалоснога догађаја; ми смо то учинили у нашој књизи о владци Петру II (стр. 122—127). обратићемо пажњу само на то, да Вилкинсон у исто вријеме свједочи о великом пријатељству између Али-паше и владике: „Лањске године (дакле 1843.) — пише он, владика је послао везиру новце, да му купи у Херцеговини доброга коња; али везир је изабрао коња из своје коњушке и послао га владци, а новце му је вратио! (II, 31). И послје, кад је Вилкинсон посјетио Али-пашу и имао с њим разговор о владци, Али-паша није могао пропустити случаја да се не пожали на владика — ако је што имао, — али и тога није било.

На свршетку интересантно је, шта збора Вилкинсон о посјети Црне Горе од стране иностранца: „Прије, посјетио је владика лорд Clarges Raget, који је под Њотор дошао на сопственом броду. Чуло се, да ће доћи принц Georg of Cambridge и владика је јако то желио; али тога није било, и то сигурно због истога разлога, што је било и при посјети Саксонскога краља, — да не буде то непријатно Аустрији; јер би тада црногорски народ добио још више поштовање спрема владци и постао би гордељив.“ II, 7).

Оваке ситнице дају појам о томе, какав је углед имао владика у страном свијету и како то није било мило његовим непријатељима. Осим тога што се више-мање односи на владика, књига Вилкинсонова представља нам много интересантнога уопште о Црној Гори и о личностима, с којима се он састајао, а тако исто ив историја и народнога предања. Подробно описује он острошки манастир, при чем говори, како је прије 70 година течајем некаког мјесеца тај манастир издржао опсаду од 20.000 Турака, који изгореше доњи манастир, али ипак су морали одступити (II, 32—34). Прича он о неком попу Јовану Кнежевићу, који је прије 20 година су 200 људи одбранио Морачки Манастир против 20 000 Арбанаса, а послје живио је близу Спужа и ту је страшно сјекао Турке (II, 23). Наравно, да у цифрама, које даје народно причање, има велике прећераности; али треба прибиљежити саме факте турских напада на те црногорске светиње. Има причања о Шћепану Малом, о Бијелом Павлу и др. Много има о сучременом унутрашњем стању у Црној Гори: о кулуку (I, 277), о начину, којим се украдена ствар налази преко сџа, а да се не зна онај, који је извршио ту крађу (I, 273). О Црмичанима говори, да су то најбогатија Црногорци и код њих је највише успјела земљорадња (I, 237); о исељавању Црногораца од нужде у Србију, која им служи као друга отадбина (I, 250) и т. д.*

* У прошлом брју у чланку г. Ровинског омакла се погрешка, те мјесто секретара Вуковића стоји секретар Вукотић, што се овђем исправља.

Р у ш е в и н е

(Одломци)

II.

Није лако мору плаву,
Кад му уздах груди љуљне,
Па бријегу кад управи
Своје вале срдбе пуне.

Вал за валом трчи редом, —
Сви бријегу журно лете,
Који први к њему стигне, —
Смрт о бријег први сrete. —

Ал' и на бр'јег заостану
Обиљежја борбе јаке,
Ка' на челу мученика,
Што се мукá виде траже

Морски бријег — то су моје
Јадне груди; а таласи,
Што се с њима вјечно боре, —
Љути јади и уздаси.

Јад за јадом трчи редом,
Прије но се један сврши,
Други хита, да с' о моје
Мученичке груди скрши.

Ех, па нек се руши, крши,
Гром за громом нек се ори, —
Све то неће кадро бити
Правду свету да обори!

.
.
.
.

Регул.

Отето проклето

I.

И последњи звук погребног звона умукао је. Несити гроб примио је своју жртву. И родбина и ближи и даљи пријатељи покојникови враћају се с погребом. Неки већ и са последње „Бог да му душу прости“ као да су заборавили на покојника, па хитају да продуже посао, који су морали због пратње да прекидају; неки су га помињали још за који дан. Менче, који је покојнику остао приличну суму дужан и то без икаквих писмених обавеза, него онако „између четири ока“ радовао се некако тајно смрти свог повјериоца. Понекад би се чисто и сам гнушао од те радости осуђујући себе самог због тако нехришћанских мисли — али ко зна из каквих разлога ту тајну он није доцније отеривао ником.

У чаршији кад би се њих двоје троје скупило на ћепенку, водећи разговор о томе како су настале рђаве године и како је данас најбоље за онога коме се нашла по која „дркавица“, сетили би се покојника па би рекли: „Благо његовој удовици, оставио јој је доста пара, па може да живи како сама хоће.“

Као да се успомена на покојника најдуже задржала код његове жене Велике — младе учвелене удовице, која две три године сретно проживе са њим и тек што је запливала у прави породични живот, тек што је осетила сласти његове, а ненасита смрт отрже јој из загрљаја највјернијег друга и остави је тужну учвелену са двоје сирочади, двоје мушке деце.

Једна су је одвојиле њене друге од гроба, јер она као да се беше ујогунила да се меће никако одви-

јати од њега. слатко јој је некако да покрај њега умре. — „Та ниси ти сама — тешиле би је, — зар је само тебе снашло то јадна. Ђути и моли се Богу да ти сачува памет.“ — „Шта ће ми памет — одвраћала је она — камо да ми га је раније узео па бар да не осећам оне муке. О тешко мени кукавица, шта ћу сама са оном децом!“ — Тешењу, а и њеном плакању тога дана није удио краја. У томе су је и допратиле до куће; она је једнако плакала и то тим више што би је друге више тешиле.

Све се заборавља. То је неминовни закон у природи, кога кад не би било, овај би свет био грдно мучилиште; људи у њему не би имали ни једног радосног тренутка. И млада удовица морала је подлећи овоме закону. Време као какав чаробни мелем ублажавало јој је неизмерни бол; дани су јој брисали сузе у очима, недеље односиле тугу, а месеци би да јој збришу и успомену на њега, — но она га је се и даље сећала, али не да одмах груне у плач чим помисли на њега, не да уздахне: него је с мирноћом све сносила тјешећи се да и ако је умро оставио је два сина, две потпоре, на које ће се она ослањати у старим годинама, а душа ваља оставио је богме и доста имања, па још у готовом новцу, те ће прије други закуцати на њена врата него она на туђа.

— „Писано му било, па је умро — размисљала би она — да је мени било писано ја бих умрла, а он би остао. Толико плаках па ми не поможе, не дигох га из мртвих, па што онда да скраћујем себи вијек! Хоћу ја да живим!“ И код тих последњих речи читава поворка планована јурнула би јој у главу како би отпочела нов живот, па би се код

толико силних планова спетљала и збунила да не би умјела да извиђе на крај!

Била је као уписана, дивна, здрава и лепа, да је човјек уграби па да бјежи упусту планину са њом. Из њених црних очију сијаше нешто што се не да описати, што је силно опијало. Оно црнило како очију тако и одјела опомиње те на вјечити мрак, ако само ниси близу ње: то је њена проста оклина заала и изражавала на свој простачки језик. Колико би смео у сунце погледати, толико и у њене црне очи — рекао би сажиху те, па и више од сунца, јер сунце је једно, а ока су два!

Дан за даном, недеља за недељом, а месец за месецом пролазили су и нанизали се у читав један ланац што се годином зове, а он је тајанственом гладницом заборава изгладно успомену на покрјника. У кући као да у свему овлада пређашње спокојство, као да и овде није изостало оно: „Кога нема без тога се може.“

Време преко дана проводила би Велика у обичним жэнским пословима — у последње време као у неком грозничавом нестрпљењу. Да ли због велике припеке, па очекује да је вечерњи поветарац расхлади или због неког нама непознатог разлога тек проклето јужњачко сунце свему је томе узрок и зато је њој дан био тако несносан. Када би сунце залазило и бацало сенке од дрвећа у њеној авлији, чак у трећу комшијску авлију, а људске сенке правиле велике као што су некада људи били велики — бар она је тако слушала у безброј прича — као да би јој тада лакауло, а вечерњи поветарац збрисао би јој са лица и последњи траг сете. И дан се искраде а мјесто њега спусти ноћ, блага при-

јатна јужњачка ноћ! На небу затрепере звезде, а у варошици овде ондје појави се светлост и кад сасвим ошкрне забљешти цела од силних светиљака е би рекао човјек посматрајући с планине: „Откинуо се комад неба, па онако заједно са звездама пао на варошицу.“

Од пре једна таква звезда и сињених прозора могла се далеко видети, али од неко доба на овамо од како је ставила на прозоре дебеле завесе: борила би се свјетлост из собе да продре напоље, а мрак спољашни да продре унутра и резултатта тога трвећа свјетлости и мрака било је неко тајанствено плаветнило, које је лебдило на прозорима.

У тој ноћној типини закрпао би плот два три пут кр. кр... па би се по том чуло тупо: „буц“ да би се разбудили пси у околини, те неки залајали, а неки чак ни то нису сматрали за потребно, него би се само мало промешкољили па би опет завладао тајац као да је онај који је тај шум проузроковао у земљу пропао. На против, није, него полако нечујно као да по ваздуху ходи, дошуњао се до врата. Полако, чисто једва и сам да чује, „так-так-так“, куцне три пут на врата и док се он мало издувао и прибрао она се отворише.

— „Ја сам те чекала чекала, Јанкула, па изгубих наду мислећи да нећеш доћи вечерас. Но хвала Богу што си дошао, тако сам с тобом навикла и тако те жељно исчекујем сваке вечери, да не умем да ти искажем.“ —

— „Како да не дођем кад“... и ту се трже, збуни се, јер у мало хтеде да каже нешто. И док отидоше у собу настави о томе да равмишља како је време већ једном да пређе на ствар.

Она се обично спокојна и срећна осећала у његовом присуству, као да се за њу понова повратеше они минули сретни дани — односно сретне ноћи. Сва му се предала. „О како бих се ја сретном осећала кад би ово задовољство делила с тобом на очиглед свету, а не овако да кријемо.“ — Али заклела се земља рају, да се сваке тајне знају. Свет је ђаво, а ђаво је радознао па обеси о сваки плот по једно око, а на сваки вид прилепи по једно уво.

Овако су они „кријући од света,“ проводили многе вечери које је она дубоко зарезала у срце. Но ни њене прие очи чији магнетизам продре у све живе човјечије, те их некако наелектрише, ни њен витки стас ни њено анђеоско лице нису њега привлачили: него други магнет — новац. Њене су очи биле за њега два обична органа за вид, који њему не служе баш начему и у које би он грешник чак и алеву паприку бацио само кад би то потреба захтевала, а њено цело биће са свима дражима било му је обична женска прилика које би се он ратосиљао кад би га стајала дневно само по један комад хлеба.

Но при свем том имао је нешто глумачке вештине у себи, да је могао у најдубље кутке душе да скрије оно што мисли. Показивао се пред њом као да је неописано воли па чак је са њом почео привидно да се разговара како би најлакше склонили препреку њиној срећи — његову жену. — Како би било да је отрујеш? — изрече се она. После овога заједно уђуташе. Она кроз кап отрова као кроз какав чаробни дурбин гледаше у далекој перспективи свој будући живот; мишљаше како ће тај новац што га сада има бити довољан да подигну двоспратну кућу, па и да им остане толико да тиме проведу весело

живот. Он пак сасвим на друго мишљаше. Али стожер око којег су се окретале мисли обадвоје њих, — само у супротним правцима, — био је њен новац.

— Ја сам сва твоја, узми шта хоћеш од мене! Последње речи некако чаробно дејство имађаху на његову душу.

— Та ја бих, овај, још сад могао да отпочнем да правим кућу да ме не загренеш у оној чатрљач.

— Али двоспратну! —

— Какву год ти желиш. —

И ту створише план какву ће кућу савидати. Кад би је после тог доласка право — настави он — свет би свашта нагађао, а опет озамо настале су ћесатне године, па како да се отпочне празним рукама?“

Женска коју придобијеш лична овуца, коју људи најпре стрижу, стрижу, па је најпосле и одеру. Тако је било и са Великом у овој прилици.

— Кад ти нисам бранила саму себе, а што да желим и новац што је моје нека буде и твоје.

И она механички устаде отвори сандук и пошто испретура по њему хаљине извади са дна повелику кесу, пуну све самих златних лира и спусти је поред њега услед чега се зачу туп металан звук, а ово његове уши саопштише живцима, те међу њима настале неко дрхтање. Као што је некада Октавије био хладан пред Клеопатром, пред којом су клечали Цезар и Антоније, и гледао у њен драгоцени украс за свој триумфални улазак у Рим: тако је и за њега сва драж, која га је њој вукла био овај новац.

Сада је он био код ње само телом, а мисли му полетеше изван собице, па би чисто понеле са собом и ту драгоцену кесу, но мисли су дух, а дух не прима у се ништа физичко, ништа земаљско. Он час

по час дигне се неприметно, као да га не држи место али би се опет повратио, а у мислима као да би јој хтео рећи: „Последњи сам пут овако на само с тобом, више ме нећеш видети; ти би желила да ме вечито задржиш, а ја да што пре бежим одавде, но само с новцем, па да за навек будем сретан.“

Она га је при поласку замолила да што пре похита да склони ону „препреку“ — и да дође час, када ће они бити потпуно срећни.

II.

Он оде, разуме се с кесом. Мало прође и опет закрца два три пут плот, опет се зачу оно тупо „буп“, само у суседној авлији, опет залајаше суседови пси. А ђавоље око и ако је било овако доцкан, ипак није било успавано, виде ло је последњи пут овај тајни растамак. Са њених прозора у брзо нестало оног тајанственог плаветнила, оне смесе између светлости и мрака. Она је угасила свећу и легла да спава. Дуго се превртала по постељи и једва у неко доба заспа. Ојети на јдичпуг као да је нека утвара нагло подиже и понесе кроз ваздух, виде да лети са њом. Па као да су изнад кућа и лебде тако у ваздуху. Доле у овом крају уздише се лепа двоспратна кућа, која тек што је била довршена, онаква иста како јој је Јанкула обећавао да ће направити. Тако је густа помрчина била да не би ни њу видела да ни је с прозора продирала бледа светлост. Обузе је нека тајанствена радост помисливши да ће ту проводити своје будуће сретне дане, барем тако јој је Јанкула казао

Све је остало притискивао мрак, а из њега се као неке утваре подишаше дрвеће и као да се оно нагло кретало навише, да би ваљда побегло од оне густе помрчине, која је земљу

обавијала, при чему му је грање ужасно прштало. Сад јој се опет учини као да је огуд звиуло сто аждаја и свака чека да јој бедна жртва у уста падне.

— Страх ме, страх ме, не враћај ме доле, ко си? Видиш ли како хоће све да ме прогуну.

Утвара је понесе ка оном осветљеном прозору, па као да некако, будите Бог с нама, продреше кроз стакло, ама баш кроз само стакло и оно се не сломи. За дуго јој је било како је све то могло бити.

— Као да ме ово анатемници носе, хтеде да се прекрсти, па јој се некако не даде.

У соби спаваше она главом — Јанкулина жена на зиду је монотонно куцао видни часовник „тик так, тик так“, да се по целој соби разлегало. До Јанкулице седи Јанкула са стакленцетом отрова у руци, и тек да јој га успе у уста. У Велики се све прекрену. Гледаше пред собом своју жртву, и, устреми се на њега, оте му то смртоносно стакленце.

„Живи, жено! Ја не смем да те узимам на врат, оцрости што сам на те грешне мисли долазила!“

Она се трже из сна, хладан је зној беше обузео, но лакше јој је било, сада на јави не беше јој онај страховити привор пред очима. — „Ух, што лош сан!“

У соби беше мртва тишина коју прекидаше сјатно куцање покојничког часовника и дисање њених анђе-лака. Поглади их по коси — „Слатка децо моја! Ви сте ми сва срећа, несретнице мене што згрених. Заневпи се у мислима брзо понова за спа и сада усни: Као да седи за софром а и дечица њена око ње, па једно се као сагнуло, те хоће да се увуче под софру.

— „Немој, сине, не коби, то слути на сиротињу“ — а као оно се

расплака па поче да бежи, чудно јој, дотле није ни ходало. Она потрча за њим; трчи она трчи оно, све тако једнако, док не стигоше у једну густу шуму. Тамо на сваком дрвету беше пуно детлића, те оно њихово „тук тук,“ бескрајно одјекиваше. Претрча дете шуму, а и она за њим, па као нашоше се у једној туђој авлији, где бледа испијена женска беше нагнута над коритом, перући рубље; дете као потрчи к њој и обавије јој се око скута. Она се сва стресе при том; у прањи је видјела себе саму, сву изнемоглу и испијену од туђег посла — видела је верну слику свога будућег живота. Ово је још више потресе, те се одмах пробуди, као да је била поливена хладном водом и више никако не заспа до саме зоре.

И опет као прије, чим би сунце залазило, спуштала се ноћ, а она би са нестрпљењем очекивала да дође; али га више ни једне ноћи не дочека, узалуд се она вајкала, „он је“, чим би што год шушнуло у авлији — он више нити прескочи плот нити праг њене куће. Сада тек она осети нешто у души од чега би се сва згрозила и хладан ју зној спопадне. Спусти се завеса, покри јој прошлост и остави двоје: слатку успомену и горак живот — отвори се грдна провалија између ње и Јанкуле. Сада је она требала да загази у бедан, очајнички, сиротињски живот, да се бори за корицу хлеба, јер све што је имала, омјој је измаио.

Код њега напротив отпочео је нов живот; један пут као да се нов благослов Божји излио над њим и докле се код њега заиста као сфинкс из пенела подиже дивна двоспратна кућа, дотле је њена почела већ да прскапљује и да са ње пада леп; докле он купује винограде, а у чаршији стиче угледа, а још више зависти,

дотле она ради туђ посао тек да се охрани и свет је жали. а тешко оном кога жале. За дивно чудо ђаволском светском оку није могло да утекне из вида то, да се ове супротне промене у овим двома кућама догађају некако у исто време. Говорило се о томе и нагађало, али свако чудо за три дана; то нагађање нити је њој што год припомогло, нити пак њему нашкодило. Она до свога изгубљеног блага није могла више доћи, а њему га није могао отети никакав земаљски закон.

Нивала се година за годином, па их се наизвало много; она се навикла на свој нови сиротињски живот и помирила са судбином. Деца јој одрасла, па постала донекле и потпора својој мајци.

Код њега се у последње време много што шта изменило, синови већ велики људи, а унучићи стигли — пуна кућа. У кући свега доста, али се ничему не зна ред. Краду сви из куће кришом један од другог. Године омећу, у чаршији мало не прође па се чује разговор како је Јанкула продао још једну њиву или виноград. Он вечито натмурен, све му неправо, вечито би хтео да се свађа, сви му се млађи склањају, сви га се плаше. А четири сина, као четири златне јабукe пропили се, па никад да буду трезни. Један се чак у пијанству убио из револвера. Кад је Велика чула само је уздахнула: „Проклет новац не прелази на треће колена, сви ћете ако Бог да тако, а и горе, проћи“.

Јенице — Вардар.

Спасоје Ј. Илић



Браћа

— Иво Типико —

Посмо, што су га овај час примили, браћу узнемири и увјери о оном, о чему су до сада сумњали.

Отац у писму свјетује их и опомиње, да се чувају скитача Митра из Скадра, јер су га сигурно послали Османова браћа, да освете братову крв.

А Митар данас на цести с њима ради, па су на чисту, што га је к њима дошло: обистинила се њихова слутња; није их за ништа, неколико дана прежао.

Браћа се погледају и презаво базиру на њ, а старији Спасоје упознаје га боље и мисли: сигурно је он; чини се невјешт, и пренаша мирно камење, ко да за ништа не зна. Једнако се страховито погледају; све им се очи бјеже на њ. А док њега не уочише, бијаху се лијепо примирили; вријеме бијаше зацијелило све невоље, што су их понијели, у потоње доба.

Они су оставили своје огњиште у Албанији, и са старим родитељима прибјегли у Црну Гору, откуд су им се прегљи иселили. Собом поведоше крупну и ситну стоку, и све оно што су у бијгу на себи могли понијети.

Не би они то били урадили, да их на то не нагна љута невоља.

... Једнога дана вла срећа на мјери на њихову кућу, у околици, повнатога трговца Осман-ефендију из Скадра.

Браћа су с оцем тај дан редили духан, да се боље осуши; у то им се он јави, и повуди им, да сређени духан к њему донесу; он ће га купити и боље но други платити.

Дошло вријеме, људи духан просушили, и купили и средили; у кола га укрцали, па с њиме правце у чаршију к Осман-ефендији.

Њега не нађоше кући, већ браћа му замјеника. Нуде му духан и веле: договорили смо се с Османом, прими га и измјери, па да га платиш, по што га и други плаћају.

Али брат му неће, ни да их чује. Каже: „Осман ми за сигурно изредио, да духан од никога не примам, и ето већ га од неколико дана не купујем.“

Не помаже ни утврђена погодба, ни њихове молбе; још бијесан Ајнаут збива од њих шалу, смије се старцу, и затвара им врата од дућана у образ.

Стари Никола види, да су се дјеца почела љутити, а није их лако одљутити, кад им прекини, па да не буде зла, одреди да се с духаном кући поврате.

Млађи син потјера коње, с паоцем одјури из града

Старац срдит одмах се не сјети, да је Спасоје заостао, а последије кад су кола омакла, помисли, пожуриће пријечцем, па ће их достићи.

Али у Спасоју поджегла се младићска крв; не може да издржи, а да не упита брата Османова: рашта их срамоти, а при њиховој муци.

Отвори врата од дућана; на око мирно увиђе и, погледавши га чисто у очи вели му: — Што ти урадисмо, те ти тако с нама... и све не изусте, што хтједе рећи, јер се ефендија узвика, плане и ошамаври га. Момци прискочише; стадоше га грдити, и потиснуше га свом силом на поље.

На улици чељад се око њега купи; смију се лудоме сељаку, а њему се чисто блијешти; нешто кров

зубе смрси, па постиђен, пожуре одатле, да негдје изван града, одахне.

Тек када је избио на чистину и узео свој цевердар, што га бјеше у крчи оставио, док се поврати, разабере се и тугом у души, осјети, што се с њиме бјеше догодило.

Испије чашицу ракије и, љуте удвијелен, пожуре, да освоје достигне.

Путем бесвјесно стиска стара цевердар, и прсти му грчевито по њему играју; хтио би да се умири, но не може. Раздражен је; срамота и повижење бију га и савлађују. А осјећа у себи у живот и снагу; и свијетла мисао, да се освети јавља се и у том тренутку, поноситије ступа.

Тако у двоумице, што да уради, — иде даље, и мисли: доћи ће и за то вједа. Још му је пред очима мали комад цесте, па да закрепе пријечем, и сигурно, изићи ће пред кола.

У то, као да га је сама напад навнјела, угледа праме себи на коњу Осман-ефендију. Јаше и долази к њему.

Осјети тај час, да му се пред очима чисто смрче; стресе му се живот, а саме руке дохваћају се цевердара.

Али момче се устеже, да наједанпут не плане; науми да се мирно с њиме објасни. Па кад му стиже сучелице ушита га, — а напреже се, да устави дрхтавицу у животу и гласу: — Што данас мене и моје на правди обручи; што не рече брату да прими духан?

— Не требах га већ — одврати нехајно Осман, и хтједе га мимовићи.

— Стани! А што нам не поручи, већ си наредио да ме брат ти бије — прослиједи Спасоје, и све више жести се.

— И ја ћу, ако ми скривиш — одговори он, и презирно мане руком.

Момче плане и чврсто прихвати за узду.

— Море! мичи с' пута — плане и ефендија; мане бичем, но не спусти га, већ га над собом држи.

— Нећу док ми не одговориш! — бијесни Спасоје и гледа га чисто у очи.

— Мичи скоте, јер си погинуо! — разједи се Турчин, удари га бичем по образу; па исти час маши се за револвер

Спасоју сину мисао освете, пусти узду, одмаче се, и у тренутку састави. Пуче из цевердара; он крочи брже, а иза неколико корачаја обрве се и лијепо угледа Османа распужена на земљи.

Па потрча, држећ пушку у руци, на пријечац Потресен изиђе пред кола; види се напреже се, да се смири; али залуду, очи му звијерају на све стране, а горња усница једнако дркти. А кад се нађе лицем пред оцем, погледа га страховито, и истисне разговорјето: — Убио сам га! — и осјети у тај час да је слободније одахнуо.

— Убио си га — понови стари, и замисљен рече са очитим увјерењем: — Знај и нас си убио!

У тренутку свом тројицом загледа једна мисао; нагон да се спасе живот испољи се свом снагом, а ко једина узданица, сину им пред очима Црна Гора стара постојбина њихових пређа.

И кад Спасоје нагло исприча, како је било, а стац се увјери да је тако, рече синовима: — Бјежимо, да спасимо главу! — и сам помаже испрегнуту коње. Дођоше кући окупљени истом мишљу: знаду добро што их чека, ако турској власти у руке паву.

— Што је вриједно у кући, покупи! — нагеђује стари Никола жени, и похити брату у другу кућу,

да му остави и препоручи оно, што се махом собом не може понијети.

За то вријеме браћа окупише стоку, па ни часа не почасивши, породица крену, прама висовима старог завичаја, откуд се је Николин отац иселио, а куда се они сада журе, жељни да се чим прво дохвате голих кршева, да спасе живот.

Иду непрекидно, мало говоре; не опочију, већ хватају пријечце, само да што прво до границе дођу.

Браћа не знају куда ће, и гдје ће стићи! не познају стари завичај својих пређа. Они, тек из причања и јуначких пјесама, познају земљу у коју иду. Сјећају се, да су толико пута гледали правце ономе крају, откуда су се назирали голи висови, како стрше у ведрину неба, иза којих се сунце рађало, знали су да тамо свијет ходочасти чудотворцу Св. Василију. А када су биле кућне и сеоске славе, и уз гусле се појало, било је, те су се заносили за оним брдинама, и жељели их једном у животу видјети.

Сага су им на догледу; распознају голе кршеве, гдје се орлови тиће, али они не иду тамо да ходочасте, ни на никакову славу, већ да заклоне главу. међу оне голети.

Кад одмакоше од границе, породица уморна од пута и узбуђења сустаде; устави се да отпочине. Осјетише се сигурни, између кланаца и кршева, у земљи гдје од увијек суди њихов сој.

А и сутон већ се хвата по потоцима и доцима; постепенце неоцјетљиво диже се на више, док не посурише над њима и вајвиши висови и све се заодјену суром свјетлошћу, која је обавила и њихове тугаљиве прилике, и огладњелу стоку, и наједначила их у боји, са тврдим, сурим стијенама. Отац размишља, што ће од својих и од себе.

Познају га добро у староме братству, има међу њима и кума, добра човјека. Отићи ће тамо; њих дана наћи ће му се на невољи, али после е?

Зар да се удоми у оним голим кршевима, откуд му се отац иселио. И дође му помисао, да му је добро било, не би оставио своју кућу и пошао у туђи свијет. И буљи у простор, и пренаша се машљу код запуштена огњишта. Гледа пунте њиве, обрађена поља, и сјећа се труда и зноја док га је обрадио; и гледа пред собом огладњелу стоку, што на голети екапава, нема чега да се маша... — и смрче му се у души.

Није друге, разабире се, и лијепо схваћа своју невољу. — али учињеноме нема лијека.

А кад му поглед пале на синове и, у памети му сине, што би се од њих било догодило, да су код куће остали, — чисто му се живот потресе. И гледа их пред собом живе; њих двоје, једно до другога; и док их гледа заборавља на невољу, и бесвјесно у души му се усељује веселе: док је њих, што ће да жали, зар на свијету има ишта јачега и вриједнијега мимо њих?

А браћа окупљају живину и наредни су, да даље крену.

Они тек што су границу прешли, осјетише се лакше; младост их носи. Спасоје је задовољан што је изнио живу главу; осјећа се жив; а млађи кад га гледа, диве се његовој снази и јунаштву; жести се, и још млад мисли: — поред своје живе главе што је лепше од освете.

Најпослије и отац се диже, и породица опет крене. Пожурише, да куму чим прво стигну; сигурни су да ће код њега, изгладњели и уморни од дугога пута, наћи топли козак.

У свануће, стари Никола и син му Спасоје, пођоше на Цетиње, да

се властима пријаве, и да чисто испричају што се је догодило. Па ако власти нађу, да су право радили, у одбрани образа и живота, нека их приме међу осталу браћу, као своје поданике.

Другога дана задовољни, с дарованим пушкама о рамену, што је знак да их је господар међу своје примис, повратиле се куму.

Настајних дана упријеше живо, да прије зима и свијега саграде комад потлеушице да заклоне главу они, и благо им. Поможе им и кум; и породица се чисто весело усели у нову кућу.

Али надође јесен и затече их истрошене и отанчале; трепше брзо оно што су имали, а зараде од никуда; није но да се скапа од сваке невоље. Отац гледа своја два сина, млада и јака, и мисли: док је њих биће и хљеба!

Па се договориле; дигоше од своје владе путне листове и упуте се у Боку, да као и другиштедњом, и својим животима, теку новац, да прехране себе и своје.

И срећа их намјери на радњу па пошто им рекоше, да ће бити зараде за дуље времена, синови осташе у граду, а отац се поврати кући, да на паши замијени жену, и да уздржи оно потребе, што са собом у бијегу повесоме.... — У подне радници су отпуштени с посла да се заложу.

Браћа су купили за објед, као и обично, хљеба; њима је доста, њиме се заложити до вечере.

Сјели су ко и други на ивицу пута, до самога мора, на одваљено камење, што лежи по још недограђеној цести. Ваде крух из торбе, комадају га, но некако им се не прима залогам у устима звијерају околу, а поглед им и нехотице пада на скитача Митра, који на око не-

хајно их посматра, али на махове издаје се; види се, није му мило, што у њ гледају, а не може да их чисто погледа, буни се, па пође на страну, само да им није на догледу.

А браћа, кад им није на оку, грђе предају; у непознатом су свијету; иду поноћи, по оним мрачним и тијесним улицама; може да их негђе из бусије нападне, и у трену ока смлати, или убије.

Па може бити, да се с њиме још неко крије, биће их и више: Османова браћа богата су, неће штедиати, само да брата освете.

Старији брат Спасоје, све је узбуђенији, што више размишља; жао му је што је доле силазио и брата собом повео да обојица лудо настрадају.

А били су се привикли послу, мекоти времена, и питомини код мора; и одредили да остану, док год радње буде, да не дође овај наручени скитач, од кога једнако стрепе.

— Што си замишљен? — пита млађи брат, намјером да чује, што ће Спасоје рећи.

— Најбоље би било, да оставимо раду, па да се кући повратимо. Не опомиње отац онако — одговори он смишљено.

— Да га јавимо суду — настави млађи — Зашто да оставимо радњу, потребни смо.

Опет обојица ћуте, размишљају, али залуду не могу да се одлуче, што да ураде.

А пред њима стоји раскомадани хљеб; сунце их грије и море мирује; око њих се све упокојило.

Радници пошто се заложиле, растркаше се, да се вина напију, да боље одоле послу.

Млађи брат покупи заостатке и стави их у торбу.

За тим се оба дигоше, стресају са себе мрвице. и — растижу се у сунцу.

Гледају у море; а кад подигну главу, очи им бјеже, на њихове висове, већ покрите снијетом и пламте им снагом и здрављем.

Али види се, изражај им је лица забринут и тужан; и немирни су, а имали би уживати у својој младости, док је око њих све ведро и упокојено.

— Најбоље је да се повратимо — понавља Спасоје. Није вајде своје послове другоме казивати.

— Ради како знаш — приволи млађи. Али часком смисли се: — знаш што; прото добро нас познаје, да га замолимо, да Митра с радње отјера, да друге не брка.

— Тражиће разлога — замисљен одговара старији. У то к њима одјекуда прилази Митар; погледа их испод ока и поред њих прође; збуни се, па кашљуца. и ко мимогред пита их: — Еле момци, како сте? Браћа га у чуду гледају и не одговарају; гледају га како тешко корача, и презаво се на све стране обазире.

— Испричај све проту — нука млађи брат Спасоја, кад је Митар одмакао. Нема ту зла... бранио сам се... и угледавши неимара вели живље: — Да испричамо, видјећеш, биће нам лакше!

Оба овако подражена и узбуђена, приђоше к' њему. Млађи узе ријеч, и у кратко све исприповиједа.

— Па ето — збори на свршетку — Сада овај скитач, зао човјек, — и покава кретом главе на њ — хоће, да га освети, а брату ми при глави било... Већ молимо те ко бољега, отјерај с радње ону налет, да не буде зла.

Оба брата упрли очима у њ, и желе да чују одговор; али он зате-

же, размишља, не зна на први мах, што да им рече.

Дотле пак Митар по погледима и кретњама браће досјећа се, да се о њему води ријеч, па не губећ, времена, стругне рекамо. ¹

— Свршиће се —

¹ Писац нас је умолио да ову приповијетку донесемо у нашем листу, јер Гласник Матице Далматинске гдје је иста изашла има мали број читалаца у српск публици; а у исто вријеме част нам је што увршћујемо г. Типика у наше сараднике.

— * * —

Дневник једне египтињке

— Ведерская —

— наставак —

4. јануар.

Била сам се управо спремила да изађем у петљу; закопчавала сам рукавице у малом салону, кад у исти мах чух нечије брзе кораке и к мени уђе Лиза.

— Шта, ти си спремна да излазиш — и стапе преда мном — зар си ти тако болесна; а ја сам се већ била узнемирила и по оној јеванђељској похиташ, да обиђем болесницу.

— Ко ти је то рекао, ја јој као чудећи се одговорих. И Ја као сви остали сасвијем природно нијесам прва два дана од Нове Године, никуд излазила; а јуче сам већ била код маме.

— Тако! Онда зашто ми је Федор Федоровић говорио да си уморна? Морам га прекорити!... Никад нијеси била тако интересна као данас!.. Окрени се... окрени де се... Знаш, ова ти хаљина дивно стоји! Да није из Париза? Дивна је!

Ја се окренем, погледам у огледало и видјех поред себе Лизу. Није могло бити већег контраста. Лиза бјеше мала, жива обучена сва у пепељасто. Дугачка огрлица од перја чвршаше, да јој лице мрке боје буде свјетлије. Велики јој шешир с једне стране бјеше подигнут, а на њему кита ружица, које даваху живописан изглед према њеној прној коси.

Моја тамно-плава хаљина чвршаше ме још вишом, а коса ми испод шубарице из-

гледаше још сјајнија. Погледам у дивне прне очи Лизине и помислим, да нас види овако заједно Димитрије Александровић, не би могао да не призна да је Лиза куд и камо љепша од мене.

— Јест одговорим — ову ми је халивну шио Рејдферн Сједи, хоћеш ли чаја?

— Не, хвала ти!... Но кад си већ обучена хајмо у шетњу. Гдје си мислила поћи?

Па никуда... Мислима сам се прешетати?

— Онда ћу и ја с тобом. Хоћеш ли ме повести, па ћу ти путем много новости испричати.

Одвеземо се по Морској. Возиле смо се читав а два сата. За све то вријеме Лиза је непрестано причала; ја сам јој одговарала кроз зубе предупредивши је унапријед: да се бојим е ћу грло нахладити. При повратку довезем је до куће. Из капије излазаше Димитрије Александровић. Ја осјетих да ми срце јаче куца и да ћу попрвенити као институтка.

— Хоћете ли к нама? — весело ме упита.

— Не, допратила сам Лизу и идем дома. Трудила сам се да будем мирна и са задовољством осјетих, да ми то иде за руком.

— Јесте ли били болесни?

— Ни најмање — мјесто мене одговори Лиза, — замисли Мишо, она је јуче излазила, а сјутра смо заједно на обједу код миле Ане Антоновне.

— Онда до виђења до сјутра — похитам да се опростим и одвезем се.

Сјутра се дакле морам усиљавати, бити весела и мирна, као и обично, нек види Димитрије Александровић, да ја неговим ријечима не дајем никаквог значаја; све ће остати по староме.

5. јануар.

Објед је мирно протекао. Сједјела сам између Кавказова и Димитрија Александровића. Одмах сам с почетка узела весели и безбрижни тон, и за све вријеме објед а шалила сам се и смијала. Кавказов је забављао Лизу, своју сусјетку с десна, а Димитрије Александровић је морао слушати моје ћеретање. Био је сасвијем миран, једном ријечи био је као и обично; а ја... ја бијих сувише весела; смијех ми је био нервозан. Нијесам дала да се разговор никако прекида, бојећи се да ћу опет чути оно, чега се плашам.

Мој страх био је узалудан. Димитрије Александровић није започињао запријеђени разговор; послје објед а сједе да игра карте и тек пред полазак приђе ми и рече неколико безначајних ријечи. Признајем, била сам разочарана. Разумије се бијаше ми мило, што је тако мирно прошло, али... но што али, та нијесам ваљда могла мислити да ће ми Димитрије Александровић, бацати мрачне погледе, као Изјумов Вави, или да ће уздесати или писати ми љубавна писма пуна усљика и љубавних израза.. Не, разумије се то нијесам очекивала, али ни оваква равнодушност ми се не допада. Та за Бога ми смо пријатељи.

6. јануар.

Одавно се гјешке нијесам шетала те се баш ланас ријешим да прогјешачим. На Невском и на Морској било је много публике, те пођох на обалу

— Могу ли вас пратити? чух добро познати ми глас.

Ја стрекнем и станем.

Димитрије Александровић продужи:

— За Бога опростите ми, Наталија Николајевна, нијесам мислио да ћу вас прешлаштити.

Ја се повратих одмах и пођосмо заједно.

Одмах сам осјетила, да ми се не треба бојати, јер неће ништа говорити што не би требало да слушама. Дуго смо се шетали.

Дивна ли то шетња бјеше. Он је говорио о врло простим стварима, а ја осјећях да сам с њим да ме љуби, а што је најглавније да... да ја њега љубим.

Он ме допратио до наше капије, пријатељски се руковао и растадосмо.

Јест, ја га љубим... зар је могуће не љубити га?!

Ја сам сретна, јер се срећа не састоји у томе да нас љубе, већ да ми сами љубимо. До сад то ни сама нијесам знала... Што ми је било стало што су се Нико димов и Кавказов у мене ваљубљивали. Зар се моје душевно стање и за длачипу промијенило? Не, разумије се. А сад имам толико нових, дивних осјећања... Све ми се друкчије, љепше чини. И сама се чудим како то прије нијесам опазила.

Долази ми на памет с каквим сам се задовољством у јесен вратила у Петроград. Два мјесеца у иностранству учињела су ми се вијеком. Тако сам се радовала, што ћу видјети Лизу и Димитрија Александровића — онда их нијесам одвајала — да

кад ме мама на објед сјутра дан позвала, нијесам могла дочекати шест сати да одем кући. Кад сам дошла у салон, њих не нађох; њемро сам сједјела и свако звонце ослушкивала.

Наједанпут чух весели говор Лизин и видјех високу фигуру Димитрија Александровића на вратима; срце ми некако замрије па отпоче убрзано куцати. Дуго сам се с Лизом љубила, а њему пружим руку. Он сједе поред мене и ја осјетих, да је живот лијеп и да сам сретна... О чему смо се разговарали, не звам; сјећам се да смо често понављали: „Сјећате ли се“ и живот у Холмистом сликао се пред нама... Ја сам то држала за пријатељство!... Зар се тако радујемо кад сретемо пријатеља?

Послије смо ми били код њих, па они код нас и тако се сваки дан састајамо. Кад бих долазила к познатим, па ту не би било Димитрија Александровића мени је било досадно. Требало је само он да уђе, да чујем само његов пријатни глас и да сретем поглед његових очију, па да ми се све дивним учини: домаћица гостољубива, госпођице лијепе, даме лијепо обучене, уопште — све лијепо. — Тако је трајало све до сретања Нове Године.

Сад ми је јасно да сам га завољела још љетос у Холмистом, а и то ми је јасно, да ја, која до сад никог нијесам љубила, нећу више ни љубити. Али он о томе не треба да зна и никада неће ни дознати....

7. јануар.

Боже! зашто немам дјеце? Сваки пут кад видим Лизу, тешко ми је и љубећи је увијек мислим, да сам и ја могла имати толику кћер, исто такву милу дјевојчицу! Чудим се Лизи како може тако много излазити, кад код куће има цео свијет, живи, занимљиви. Мени да није таква пустош код куће, да сам бар коме потребна, осјећам да бих била увијек дома; ништа ме не би вукло! Не би била египта, као што сам сад.

Свратила сам данас код Лизе, да је позovem с Димитријом Александровићем у нашу ложу. Осим дјеце с mademoiselle код куће никог не бијаше; дјеца ми весело притрче, те остадох код њих читав сат спомињући Холмисто.

— Сјећаш ли се лептира, тетка Наташа? упита ме Лили. — Како мислиш хоће ли се до године вратити?

Ја јој одговорим да хоће; зашто да јој наду одузимљем? До љета ће Лили сигурно и заборавити своје мале пријатеље.

Лили је моја љубимица; прије сам то себи објашњавала твјем, што је она старија и занимљивија, али сад знам да је зато више волим, што личи на оца; А прнооки Васа — слика је Лизина.

Одлазећи обећам Лизи, да ћу сјутра послије обједат к њима свратити. Сјутра је код Лизе објед un diner d'amis; биће Ана Антоновна, мама с Вазом — отац никад не иде, нема времена, — Никодимов, Кавказов и ми.

8. јануар.

Догодило се оно, чега сам се тако бојала: он ми је опет говорно... За обједом био ми је Никодимов сусјед; све вријеме ми је причао о некимјем лудостима о декантеском укусу, али мени ипак бијаше весело.

Кад смо устали са стола било је осам сати; ја се сјетих за шта сам дјеци обећање дала, те ником не рекавши ни ријечи одем у дјечију собу. Баш се спремаху да иду спавати, купљаху играчке с ћилима. Ја сједох поред њих те им помогах сложити играчке; послије им дадох млијеза и легау их у њихове постелице. Ја сам се опростила с Васом и нагла се да још једном пољубим Лили. Она ме ухватила ручицама око врата говорећи ми:

— Нећу те пустити тетка Наташа не! Остани код нас!

— Не пуштај, чедо, не пуштај! — аачу се глас Димитрија Александровића.

Ја се исправим и у пркос осјетим да црвеним. Он продужи:

— Знао сам да сте овдје! Дјеца су ми рекла да сте им обећали доћи. Сад спавај моје злато! — рече он кћери: — Тетка Наташа мора у салон да иде, а ти треба да спаваш.“

Ми изађемо из дјечије собе и ћутећи прођосмо кроз ходник и трпезарију. У кабинету Димитрија Александровића застадох.

— Почекајте један часак, Наташа Николајевна, овако се више не може. Ми се морамо поразговорити!...

— О чему? — упитам ја хладно, а срце ми немирно закуца.

— Не претварајте се!... Не пристоји Вам се!... Самн знате да имамо о чему говорити!... Докустите ми да сјутра вама дођем... —

— Мило ће ми бити — отегнем ја — али Вас увјеравам да не знам о чему ћемо говорити.

— Збиља?... Ех, Наташа Николајевна, не доликује вам претварање!.. По ономе како сте сад љубили моју кћер, ја осјећам, знам...

— Димитрије Александровићу, ви сте ми обећали... ја вас молим... говорила сам расијано.

— Ништа вам нијесам обећао... Реците ми само: хоћете ли ме још дуго овако мучити? Доволите ми да се поразговорим с Федором Федоровићем.

Ја се с ужасом одмакнем.

— Никад!.. Чујете ли, ја вам то забрањујем. Никад!.. и ја уђем у салон.

Послије, разговарајући се с Аном Антоновном, сјетих се, да сам допустила Димитрију Александровићу да сјутра дође к мени. На сваки начин морала сам избјегнути тај разговор на само; одма ријешим да је најбоље позвати Лизу заједно с њим код нас на објед, а послије заједно да одемо у позориште. Тако и урадим.

А сад сједим и мислим: какав ће ово бити живот за мене?! Не похађали се није могуће, то би привукло општу пажњу на нас; а вјечито чекаји и бојати се да ће говорити — ја не могу. Осјећам се сасвијем утучена и морално и физички... Шта да радим?... Почети живот изнова... лијеп, весео живот... А Лиза?... Љуби ли га она? Љуби ли га онако како би ја да имам на то права?... Одиста не... А ако га љуби?... Па што, она је била сретна. Шест година!.. Та за шест година среће с њим, ја не размишљајући дала би цео остали живот... Само били он био срећан?... Сад му се чини да би, а послије?!..

10. јануар.

Јест, он има разлог, овако се већ не може... Јуче сам доласком у позориште сасвијем вјанемогла. За вријеме одмора остали смо, ми двоје, сами; он одма поче:

„Јуче сте ми обећали да ћемо се на само разговарати. Тако ли Ви испуњавате обећања?”

Он удари гласом на ријеч „Ви.“ Било ме је страх од његовог тона, ништа не могах одговорити, само сам га гледала и чини ми се да су ми очи биле сузне.

— Опростите, рече он: — изгубио сам памет... допустите ми да вам се изјасним!..

— Болесна сам, — Димитрије Александровићу, — одговорим му најзад: — то је чудновато од Вас... говорите сад: што желите?

— Ја хоћу да ми будете жена... ја осјећам, да ме љубите...

— А Лиза? а дјеца?

Он ватрено продужи:

— О њима нема говора... Ствар се вас само тиче... ако ме љубите...

— Не, — јасним гласом прекинем га: — никад... Врата се од ложе отворе и уђе Кавказов.

Цијелу ноћ нијесам могла заспати и данас се вучем као сјенка... Зашто други лако решавају тако тешка питања? Зашто је за њих то тако просто, а за мене овака мука?... Или се и бни колебају и муче, ма само све то крију, као и ја и покажују се у друштву весели?... Осјећам да ми воља слаби, да се покорава другој, јакој вољи. — Говоре да се у томе и састоји љубав!.. Осјећам да се налазим у неком замађујаном стању и да ми се све теже и теже борити. Овако се мора осјећати звијер кад је ловац вија... Боже мој, зар нећу имати снаге да се борим?... Шта да радим?... Да бјесни?... Да пођем куд? Али куда?... Разумије се у Холмисто?... И тако сам обећала Олги Павловној да ћу је зими посетити.

15. јануар.

Ове сам дане проживјела као у сну, ни писати нијесам могла... Никуд нијесам излазила, рекла сам да ми је инфлуенца. Лиза је долазила да ме обиђе, али ја сам затворених очију лежала, те она посједивши десет минута, отишла је.

Федор Федоровић је узнемирен. Јуче је сјао поред мене и узео ми руку.

— Наташа, само да знам шта ти је? Чим ти могу помоћи? Ја видим да се с тобом нешто несобично догађа... Реци, шта би? Све ћу учинити... Шта ти је?

Ја се препадох да се нијесам издала? Али загледавши се у његово лице, умирила сам се; он се бојао за моје здравље.

— Сигурно сам взморгена од много излажења, слаба сам. Сјећаш ли се почетком мјесеца била сам слаба? Онда сам се требала причувати, остати код куће, а ја то нијесам урадила, уздала сам се у своју снагу... А сад ево резултата... Чини ми се кад би се добро одморала... отпуговала гдје — ја бих се брзо поправила... Пустите ме к Олги Павловној.

— Сад? Зими?... У село... Голубице моја, помисли је ли то угодно?

— Разумије се да јест... Молим те пусти ме! Досадиле су ми ове посјете...

Осећам да би се поправила на селу... Па и Олги Павловној сам обећала да ћу доћи.

— Чини како хоћеш, Наташа, — замисљено одговори Федор Федоровић: ти знаш да ми је једина жеља да си ти здрава и мирна. Ако ће ти тај пут бити од користи — хајде.

И тако до два дана путујем!... Зар није чудновато да тражим уточишта код Ливине мајке?... Чудновато је, разумије се.... али у џивоту се догађају још чудније ствари.....

16. јануар.

Јуче је мама долазила к мени... Требало је видјети њено чуђење, кад сам јој рекла да идем у Холмисто. Раарогачи евоје лијепе очи и рече:

Каква је то фантазија!... Јеси ли збиља одлучила или се шалиш.

— Ни мало; идем до два дана.

— И Федор Федоровић те пушта?

— Јест. Он се нада да ћу се на селу поправити.

— Знаш Наташа, је suis stupide! Ја никад нијесам чула, да је ко зими ишао у село! Љети, хајд још разумијем... али сад!.. То је неко особито пријатељство.... Да ти истину кажем, ја никад нијесам могла разумјети твоје пријатељство с цијељеном Олгом Павловном; што може бити општег између вас двије? Ти — млада жена, она — старица.... Још пријатељство с Ливом и њеним мужем разумијем; али Олга Павловна са devient ridicule: пријатељство с цијелом породицом! Увјерена сам да ћеш бити пријатељица и с Лили, као са представницом трећег кољена те породице.

Слушала сам и чудила се: зашто је мама тако противна мом путу. Послије сам дознала, да је то просто од нерасположења, што је синоћ доцкан легла; била је с друштвом на острвљу, слушали су свирку, вечерали, једном рјезју чињели све оно што је мени тако досадило, од чега бјезив, од чега хоћу бар на вријеме да се скријем....

21. јануар.

Ево ме опет у Холмистом, у оној истој соби, гдје сам прошлог љета провела двије најљепше недјеље у свом животу.

Олга Павловна била је дирнута мојим доласком. Да зна ова мила старица, што ме је наћерало да дођем — како би се згровила! Али она то никад неће дознати.

Зачудила се, разумије се, што сам тако омршала.

— Што вам је, моја драга? Како сте љетос били весели, напредовали сте! А сад — очи упале, мршава, блједа... али исто лијепа! — позлати она. — Зар је паметно тако много иллативни, тако мало мислити о свом здрављу?... — продужи.

Ја ћутах; она заврти главом.

— Поправљајте се овдје, поправљајте! Само се бојим да ће вам бити досадно са мном и Матреном Ерастовном.

Она показа на старицу, неку своју далеку родицу, која је заједно с њом живјела у Холмисто.

Ја одговорим, да сам била жељна весела не би пошла из Петрограда, кад су забаве у највишем јеку. Она ме пажљиво погледа и ништа не рече. Мој долазак колико је радује, толико је и чуди.

И сама се мислим, јесам ли паметно учинила, што сам овамо дошла?... — Дмитрију Александровићу је сигурно смијешно моје бјегство. На станици Лиза да јући ми неке поруке мајци, испитујући ме посматраше, али ја бихах мирна.

— Мислиш ли дуго остати у Холмистом, упита ме она. Ја смијући се одговорих:

— Док ме жеља натраг не повуче!

— Онда значи брао ћемо се видјети! — умири се Лиза. — Село зими није лијешо, као љети.

Димитрије Александровић рукујући се са мном послјије трећег звонца рече:

— До виђења.

Влак се крене; он је ишао неколико секунада поред мог прозора; наши се погледа сусретоме... Цијелијем путем ми се привиђао онај проницавајући поглед.

Не, Димитрије Александровићу није „до виђења,“ него „с Богом.“ Овдје ћу се изљичити, од те ружне болести, коју навивају љубављу! Тако сам мирна била до овог љета.

— Наставиће се —

с руског „Augusta“

ЖК

Срећа и несрећа

(слике из живота Данта Алигијери)

с француског Ж. Драговић

— Свршетак —

Игнање је средство, којим се служи Провиђење, да мијеша расе и да шири у свијету идеје будућности.

Данте је посетио Француску. У Паризу је слушао богословске науке. Био је, како веле, присутан неколико пута при процесу Храмовника.

У Паризу се је Гибелин морао учврстити у својим опозиционим осјећањима против грамежљивости Рима; јер земља француска садржала у себи већ у XIII. вијеку ону клицу галске слободе, коју Босиетов геније брани доцније против усрђа ултра-монтанаца (приврженика римокатоличке вјере).

Окривљују Данта, као да је радио, да дигне руку непријатељску против своје домовине. Истина је то, да је Данте желио успјеха немачком императору, кад се овај појавио у војсци под Фиоренцијом. Ми не хоћемо баш ни мало да правдамо та неоправдана осјећања — отацбина је увијек отацбина; човјек ће је проклети, кад је неблагодарна, али ће увијек вољети умријети, него је вијети подвлашћену под туђином. Нема те политике која даје човјеку право, да иде на руку, макар и индиректно, туђему нападу на своје, национално земљиште.

Поред свега тога, Данте без сумње помишљао да ће учинити дјело, ако не добра грађанина, а оно бар дјело једнога философа. Изнад партијских свађа, које дијелаху полуострво, изнад партија које раздираху Флоренцију; шта више, изнад народности италијанске, овај догматички дух виђаше да се вије нешто више, нешто светлије још, а то је раздјелење Цркве и Државе, ослобођење људскога разума.

Данте мишљао, да је неопходно потребита интервенција германског императора да се противстави папском напјерама непрелазна граница. „Данте у својој „Монархији“, — говори Артод, није проћерао с полуострва папску власт; он је само потчинио власти свога Хериха VII. Папа може продужити *regere* (управљати) у Риму, али Цезар има право *imprerare* (заповиједати).“

Љубопитно је, да сравнимо ово Дантово мишљење с мишљењем Наполеоновим.

Наполеон 1806 г. писао је папи Пију VII-ом: „Ваша Светост је старешина у Риму, али ја сам Император.“

У осталом да ли је Данте желио само, да императорска власт надјача папство, или да се сведе црквени старешина на вршење искључиво црквене власти, у резултату је једно исто, — ослабење римскога двора. И ако је био колебљив, и ако

је био везан с партијом, која одвајаше своје интересе од народне ствари, опет је Данте, при крају XIII. вијека, извршио неку мисију ослобођења човјечанства, раздвајајући двије власти, раздвајајући понтифекса од цара, наслједника Исуса Христа од наслједника Цезарева.

Мора да је Данте био одвећ одан слободи савјести и слободи вјерској, док је он тој слободи жртвовао и саме националне интересе.

У потоње вријеме стављали су и то питање: да ли је Данте био јеретик? — Ријешење тога питања врло мало данас занима човјечанство. Ствар је у томе, да је Данте чинио опозицију папству и да поштујући власт црквеног старешине, коју је наслједио од Исуса Христа, нападао је она његова права, која је мислио оснивати на мачу; а то значи, да је он, у оно вријеме, кад је црква била тијесно везана с грађанским животом, раздвојио у Италији вјеровање и народно миљење.

Намјестити папу у паку и тако одвојити људску одговорност од неогрешивости духовне власти, ако то није јерес, у сваком случају то значи показати будућњим јеретичарима и критичарима слабу тачку, на коју би морали написати. С ове тачке гледишта, Данте, без да је знао, постао је претеча Лутеров.

Његова савјест бијаше заведена у мрачне догме католичанства, али његов разум бијаше везан за њих само једнијем концем; тај конач мораше се прекинути у човјечанству, и онда... Али да не претијечемо историјске догађаје.

Данте је најприје намјеравао, да своје дјело напише у латинским стиховима. Бољи умови његова доба, научењаци, књижевници презираху вулгарни, или, како га они зваху варварски јозик. Па шта би било од „Божанствене комедије“, да се је Данте подао предрасудама свога времена? Шта би било са свом оном снагом да је, каквом несретном попустљивошћу или лажном гордошћу, pjesник везао за мртво дрво латинизма? Привилегије језика нити су мање неосноване, ни мање бесплодне, него привилегије племства. Сви велики писци француски, Босиет, Корнел, Лафонтен, црпили су основе свога писања у народном говору.

И ако је Данте био вјеран догмама католичким, он преокреће њихова уживања и муке у казне или награде, које он опишује. То баш и јест што придаје особиту

драж поезији, што у своја вјеровања мијешамо особине своје личности.

Кад би потражили објашњење *Дивине комедије* само у личности Дантовој, нашли би да три чина ове велике натприродне драме одговарају трема главним периодама његова живота: његово дјетинство и љубав к Беатрици — рај; пријелаз к влади флорентинској, посред нереда, завјера и партија — очистилиште; изгнање — цакао.

Само је ред преокренут: у *Вожанственој комедији* свршава се рајем, а у пјесниковом животу паклом. Један други пјесник рекао је, да је Бог поставио оно што је најљепше у животу: *одма у почешку*.

И ако је предмет *Дивине комедије* инспирисан успоменама, осјећањима личним и вјерским, тај предмет је прије свега социјалног карактера. Онда као и увјек, друштво је било само отисак догме. Свијет видљиви бијаше уређен по угледу на свијет невидљиви. Ону велику подјелу натприродног свијета на три зоне налазимо и на земљи у подјели на три класе: народ, грађански сталези, племство.

Много осуђенијех, дјјекоји опробани, мало изабранијех — то је све друштво средњега вијека.

И ако су заслуге *Дивине комедије* остале као нека тајна за вијек у који је писана, опет је таленат Дантов уживао неко изврсно поштовање и пажњу. Лакше се однијети неправично према великом човјеку, него му одрећи своју пажњу. Вијек, на очиглед којег се роди један од пророка човјечанства, може га не познати, може га у очи нијекати и до три пута, али глас савјести, уједињен с гласом пијевца, тога пјевача зоре и будућности, све понавља: то је господар, *magister adest!*

Кад народ, који близу осјећа ствари, гледаше да пролази овај стари огорељак у своје прнове оргтачу с капуљом, разбарушеном косом и дугом брадом; кад га жене и ђеца показиваху једно другом претом и говораху: „Ето човјека који долази из пакла!“; кад љубопитно посматраху трагове што их на лицу му бијаше оставило потудање по мрачним мјестима, он заиста бијаше свитница, бјегунац, просяк; али у исто доба не мање он бијаше онај, који мора надживјети своје доба, не мање бијаше пјесник, којим га именом од тада називаше сва Италија.

Данте је био свјестан своје личне вриједности, он се осјећао као душа своје вароши, душа свога вијека, јер кад се

дигао једнога дана послједје бурне сједнице у сенату флорентинском, изговорио је ове значајне ријечи.

S'io vo chi sta, et s'o cto chi va?

(Ако ја одем ко остаје, а ако ја останем, ко ће отићи?)

Поред све те славе, која се започињала, Данте не збујаше сретан. Пошто бијаше прелетио својим духом сва знања свога доба, пошто бијаше претрчао и свијет земни и надземни, он се осјећаше уморан, уморан гјелесно и наравствено, уморан да мисли и да се креће. Приповједају, да се једном приликом зауставио био у једној цркви, да се ту одмори; ту је остао до ноћи. Калуђер који је имао дужност да затвара врата упита га, шта тражи ту, јер се у оку пјесникову јасно огледаше узбуђеност његове душе; Данте га погледа и одговори му: мир!

Данте је умро кад му је било 46 година.

Ево како нам га слика Бокачио: „Био је стаса средњег; лице имадијаше дуго, нос орловски, очи више велике него мале, подбрадак дугачак и покучен, браду и косе црне и густе. Изглед му бијаше меланхоличан и замишљен.

И ако по природи бијаше озбиљан, он се умијаше и развеселити и по који пут пјеваше при трпези јаким гласом.

Данте је један од великијех слика човјечанства. Ми би промашили цијел, кад би заборавили обиљежити његов улицај на покрет слободе вјерске и филозофске. Био он јеретик или не можемо га сматрати као претечу свију рефорама које су, од XIII. вијека па овамо, тежиле да обиљеже религију као ствар савјести и да је одијеле од интереса човјечанских.

И Гвелфи и Гибелини варали су се подједнако, једни тражећи јединство Италије у оснажењу папства, други тражећи да достигну то исто интервенцијом каквога страног владара; јединство Италије требало је тражити у републиканским начелима и у равниту народносног осјећања.

Данте се није ни мало преварио у намјерама римске столице, бар у ономе што не ваља. Он је позајимио оружје поезије (које није баш најбезопасније) за борбу против превласти власти духовне над свијетском; он је подсјетио папу, начином тајанственим и у колико се је то могло у средњем вијеку, да је он јепископ Римски, отац католичке цркве, али што се тиче круне, Христос му је завјештао само круну трнову.

Утицај овога првога напада на свјетску власт папства осјећа се у читавој пошљедујућој историји. Карактер Дантов прелио се у крв италијанског народа. Његова идеја управља судбом Полуострва: поезија Дантова осјећа се у потоњој италијанској револуцији; поезија Дантова осјећа се у стилу римске констатације; поезија Дантова осјећа се у — Гарибалду.

С временом власт папска постала је зависна од оне власти, коју она колебаше у средњем вијеку. Такав резултат био је неизбежан. Ослабљење вјеровања, лажан положај што га бијаше заузео старешина католичанства, занијевши се поклопом за влашћу, све то мораше дати разлога Данту, да дигне свој глас против свјетске власти папа. Правитељства у XIII вијеку носила су на себи трагове идолатрије: ослањајући се на тијем траговима, Црква, кћер Разапетог, Црква која бијаше разурнула идоле, за читава четири вијека вршаше једно дјело недошљедно и анормално.

У старом свијету власници државни били су богови, а правитељство — оваплоћење Олимпа: уређење војничке снаге — Марс; трговина — Меркур; финансија — Плутон; поморство — Нептун; правда — Темис; централно јединство највећих власти — Јупитер. Пошто је Црква примила цео овај социјални паганизам, пошто га је заодјела религиозном санкцијом и пошто је метнула печат крета на ову крпљевину старог свијета, она је саму себе осудила, да је доцније нестане у монархичком строју Јевропе.

Чим се је више хришћанско начело истицало као непријатељ материје, тијем му је више додир са незнабожачким интересима морао бити фаталан.

Кад Француска, посланије револуције која бијаше уништила краљевство у њој, неком политичком фаталношћу, окрену потоњи пут своје оружје против Римске републике и крену да успостави свјетску власт папа, против које већ дизаше свој глас слобода савјести у XIII вијеку, кога она нађе на бедемима вјечнога града? — Сјенку Дантову!

Та велика сјенка покриваше слободу римску, нападнуту туђим бајонетима.

Народ је pjesник. Он љуби сам себе у лицу својих пророка лире, који цјевају социјалну и религиозну судбу човјечанства. Данте ће поново, рано или позно, прекалити и очеличити ону енергичку расу римску, која је деморалисана и ослабљена утицајем дворова и енвуха; смјелј мисли-

лац, који се усуди стравалити тијару у дно пакла, разрушио је и сјај и свјетско достојанство Цркве, у којој се није хришћанска религија нуждала, има деветнаест вјскова, за да обрати свијет у вјеру дванаест рибара.

Двије-три о Бранку

Њаш познати и признати pjesник, г. Лазо Костић, штампано је у „Црногорка“ од 1885 г. бр 14 и даље подужу расправу под насловом „Гете и његова народна свијест“, у којој расправи он претреса и распреса и поезију Бранка Радичевића, те долази до закључка, „да од сичијава човјека морају бити и дјеца сичијава; не само смртна дјеца, но и дјеца умна.“

Далеко нам није намјера, да и ми о томе расправљамо или да пишемо критику на ту критику, — тијем се је послом занимала уста „Црногорка“ исте године. Ми ћемо се зауставити само на једно мјесто у тој расправи, на које нико није обратио пажње, а нама се некако баца у око, те не можемо инако, а да га не изнесемо.

У бр. 23. стр. 187 „Црногорка“ г. Костић, докажујући да је и Бранков брат Стеван умро од сичије, између осталог пише: „Сам Бранко (потврђује то) у својој pjesми „своме 30 га новембра 1845. умрло брату Стевану“. Ту се сјећа Бранко, како се с братом шетао по пољу, „па гледасмо“, вели, „оживљено (sic!) цвеће“. У пољу виде Стеван „тополину оборену олујом“.

На гранама листова ту дуно.

Дуб изнутра са свиме иструно.—

Даље г. Костић говори: „Нећу да распитујем је ли то дрво било „тополина“ или „дуб“, јер је pjesма штампана последи смрти Бранкове. Но та се забравност не би смјела десити pjesнику пријенцу ни у непрегледаном рукопису.“

Је ли и бранков брат, Стеван умро од сичије или није, то нас овом приликом не занима.

Ми ћемо да запитамо само: која је то „забравност“, која се „не би смјела десити pjesнику пријенцу ни у непрегледаном рукопису“?

Нема сумње, да се та „забравност“ односи на *тополину* и на *дуб*. Чудновато се је без сумње учинило г. Костићу, како то може бити, да је *тополина* оборена олујом, а одма иза тога *дуб* иструно, — забравност и противусловље не може бити горе!

Ал' поред пута *гоолицу* једну,
Оборену олујом, ти *згледну*,
На *гранама* *листова* ту пуно,
Дуб *ванутра* са свиме *иструн'*о. —

Ми ћемо се постарати да докажемо, да у приведенијем више ријечима нема, нити може бити савршено никакве „заборавности“.

Назад неколико година путовао сам кроз Зету са још једним мојим познаником, рођенијем Зећанином. Кад смо дошли близу брда Љубовића, покада ми је руком своју баштину, која бијаше по ивицама окићена читавијем низом дрвећа.

— Какво је оно дрвеће, упитах га ја.

— Све су оно смокве, одговори мој сапутник.

— Па ту ти је, брате, читава шума од смокава!

— Има их, рече мој сапутник, близу десет дубова.

Ова не је ријеч изненадила, јер се морам признати, да никад прије то чуо нијесам.

На моја питања мој сапутник објаснио ми је, да се код њих, као и у свој готово долини око Скадарског језера, не назива *дубом* само дрво тога имена, него се тако зове код сваког дрвета онај дио његов од коријена до грана, т. ј. оно, што се код нас зове *стабло*, једном ријечи, оно што *дуби* (усправно стоји).

Према овоме јасно је, да у приведенијем више Бранковијем стиховима нема никакве „заборавности“, ни недошљедности, јер у тијем стиховима *дуб* не значи дрво *дуб* (*quercus robur*), него значи просто *стабло* од тополе и више ништа; да се пак често *деси*, да је *стабло* од дрвета труло, а да су му *ране* зелене, то ваљда сваки зна.

Но није сва ствар у томе, — ја бих био још и тога мишљења, да је Бранко Радичевић баш овом ријечи, као и још неким мјестима своје поезије, нехотично показао претом на своје ветско поријекло.

Грехота је, говори Ђуз Никола у „Пјеснику и Вили“ *изрипати над неким суд без чистине*. Наш госп. Лазо Ђостић огријестио се је у неколико у томе погледу о Бранку Радичевићу.

Ж. Драговић.

Београд Штампарија С. Хоровица. 1901.
Страна 19. Цена 0-50 дин.

— Свршетак —

Г. писац је открићем своје „тајне“ хтио поћи још и даље, те тврди, да је *пљувачка* из носних жлијезда, као прималног сједишта заразе, носилац даље у плућа *јектачне* *килице*.

Зна се, да *пљувача* може бити носилац заразе, али се не може никако допустити, да је то искључиво њезин *посао*, како то мисли г. писац.

Прашина с *бацилима* срета се у носној дупљи с веома јаким отпором, кога чини *слузокожа* са својом *секрецијом* из *многобројнијех* *жлијезда*. Ако се у носној дупљи *накупи* *повише* *прашине*, то *слузокожне* *жљездице* *почињу* *јаче* да *луче* *слину*, која је *одатле* *удаљује* или *кијањем* *кроз* *нос* *напоље* или се *спушта* у *ждријело*, *окле* се *одма* *изкурје*. Тако да се морају веома *ријетким* *случајевима* *сматрати* *појаве* *патолошког* *процеса* *туберкулозног* *поријекла* у *носу*. Поред тога јака *осјетљивост* *носне* *слузокоже* *приморана* *дотично* *чељезде*, да се *мора* *често* *усецати* или *кијати*, е да би *удаљило* из *носа* *шкодљиве* *елементе*. Ако би се *деси*ло, како *мало* *час* *рекох*, да *пође* *пљувачка* или *слина* из *носне* *дупље* на *ниже* у *ждријело*, то *опет* не *може* *бити* *незаметно*, јер и ту *организам* *има* на *стражи* *своју* *фину* *осјетљивост*, коју му је *природа* *намјестила* у *слузокожи* *ждријела*, *меког* *непца* и у *самом* *гркљану*.

Услед *таке* *осјетљивости* *најмањи* *раздражај* *изазива* *рефлекторно* или *кашаљ* или *мишићне* *покрете* за *гутање*, те се она *слина*, што је *произвела* *раздражај* *мора* *којим* *било* *начином* *удаљити* *одатле* *прије* *него* *би* *она* *могла* *прећи* у *гркљан*.

Што се *тиче* *кашља* из *гркљана*, кога *писац* *спомиње*, као *последичну* *раздражаја* *слузокоже* *пљувачом*, која *ту* *долази* из *носне* *дупље*, *мени* се *чини* да је *ближе* *истини*, ако се *рече* она *прашина*, што *улази* *кроз* *нос* у *средњем* *дијелу* *ваздушног* *тока*, *већином* се *задржава* на *тијесном* *улазу* у *гркљан*, на *гласним* *струнама* и *око* *њих*, *ту* *раздражује* *слузокожне* *свршетке* *дотичних* *нерва* и *рефлекторно* *проузрокује*, али *само* *дјеломиче*, онај *кратки* *гркљани* *кашаљ*; јер *главни* *узрок* *тога* *кашља* *биће* *мало* *додније* *напоменуто*. Зна се, да се *често* *срета* *гркљана* *туберкулоза*, али о *туберкулози* у *носним* *жлијездама*, *зна* се *врло* *мало* или

Оцјене и прикази

Лек противу *јектике*, *свију* *катара* и *великог* *кашља*, од *Радова* *Милаовића*,

баш нимало. Је ли гркљана туберкулоза прималног или секундарног карактера, о томе се још води полемика. Већина се држи мишљења, да је она последна плућне туберкулозе, услед тог, што њу проузрокују бациле из плућне ркотине, која се вада у мањој или већој мјери задржава око гркљане процијепи и гласних струна и ту проузрокује болесни процес. Ово се мишљење подржаје и тим, што је у такоме случају дотично чељаде и онако већ слабо и наклано секундарној инфекцији. О другом се начину заразе, т. ј. прималног мање говори, ма да би имало далеко више логичне основе него оно, које подржаје г. писац.

Не могу, а да не речем, е ме некако страх, да се г. писац није занио својим *сјурика*, те је у своме пријатноме заносу рекао и написао, како се накупљена плувачка из носне дупље спушта на ниже и клизи кроз гркљан у плућа и тамо се годинама купи и проузрокује јектику.

Нема сумње да накупљена слина (не плувачка, пошто се ова лучи из усних жлезда: gland. parotis, gland. submaxillaris, gland. sublingualis, gland. labiales, gland. buccales, gland. palatinae, nuchae и т. д.; међу тимем се слина у носној дупљи лучи из мноштва тако званих гроздоликих жлезда, којим је посијана цијела носна слузокожа и може клизити на ниже, али никако не могу допустити да она у таком случају иде у гркљан, а одатле у плућа, пошто јој је и лакше и ближе у једвак и орган за варење. Осим тога, што је с научног гледишта много важније, сами анатомотопографски положај и строј цијелога пута, по коме би плувачка или слина клизала, говори у корист мога, а не никакo г. пишчево мишљења.

Било да се слина спушта по предњој површини задњега или задњој површини предњега вида носно-ждријелне дупље, она мора најприје доћи у једвак, а не никако у гркљан. Кад би она и. пр. клизала низа задњи зид, она би управо без икакве сметње и прекида ушла у једвак, пошто носно-ждријелна дупља прелази незамјетно у једвак. Ако би случајно плувачка кренула по предњем зиду, што у осталом много ређе бива, она би се слуштила низ риниду на сами коријен од језика, а одатле опет у једвак или с кашлем напоље. Допустити, да се струјом удишућег ваздуха могу кидати комадићи слине и уносити у гркљан и даље органе за дисање, није могуће тим прије, што је слина, како је по-

знато, веома растељива и тешко се да дробити на ситније дјелиће.

Па и кад би у случају слина обрнула у гркљан, бронхе и плућа, она ипак не би тако лако могла ићи кроз бронхе, особито кроз њихов власасти дио и допирати у плућне алвеоле. Из анатомије и, особито хистологије, ми знамо да су бронхијални капилари веома танки као најтања длака, па су ипак они шупљи и имају своје дугварове извјесне дебљине. Према томе је лако појмити, да кроз њих не могу лако пролазити никакве крупније масе, па ма које консистенције оне биле. Носна слина још теже може у танке бронхе ући, јер би она као сластична маса, која се тешко раздваја, морала застати негдје у првим раскрсницама крупних бронха, ако не самих трахеја, те не би могли достићи ни у ком случају кроз капиларе у плућне алвеоле, гдје г. писац мисли, да јој је главно смјеститиште. Према томе је тешко допустити, да се слина из носа гомила најприје у плућним вршцима, гдје се обично најприје јавља туберкулозни процес. У сваком случају, не улазећи у даље и потање разбирање тога питања, морамо томе тражити негдје друго узрока, а не нипошто у механичном нагомилавању плувачке и слине, удихнуте из носне дупље, како мисли г. писац, држећи то, као неоспорну истину.

Баш обратно г. пишчево мишљење, прва појава туберкулозне инфекције у плућним вршцима објашњава се овако: ситна прашина, а с њом често међу осталим туберкулозни бациле уносе се струјом ваздуха дубоко у бронхе; одатле се даље пренесе, нешто дисањем, а нешто житком секрецијом бронхијалне слузокоже и лимфним потоцима дубље у плућне ћелије. Из свју дјелова плућног ткива бациле се према опћем мишљењу најлакше развијају и проузрокују почетак болести у плућним вршцима. Од чега то зависи, изгледа, да се још није дошло до чистине. Мисли се, да се тај дио плућа најмање освјежаје крвљу и чистим ваздухом, те бациле као у мјесту *minoris resistentiae* најприје нађу zgodno земљиште за свој развој и рад. Одатле се процес полагано шири даље и захваћа то мањи то већи дио плућа.

Колико је чудновата етиологија у смислу начина заразе, далеко је непојмљивија тврђња г. пишчево у смислу радикалног лијечења најтеже и најупорније болести. Како је већ речено, врло је кратко изразио и казао г. писац сав начин лије-

чења: не дати пљувачи да улази у плућа и лежати стрмоглаво, да изађе из плућа она пљувача, што је већ улегла.

Сувремено учење патолошке анатомије, тврди, да се при аутопсији умрлог од јектике налазе у плућима, особито и најчешће у њиховим вршцима, повреде, које се међу собом разликују по своме облику, мјесту и најглавније по врсту и степену болесног процеса. Ту се сретамо с туберкулозним гранулацијама, инфолтрацијама, каварнама, равним интерстицијалним процесима и др. Све су то, како је добро познато, процеси, који су дубоко пустили коријен у само плућно ткиво. Нема болести, од које је више дешина људских па и животињских (привијање болести) дошло под назив анатомског стола чисто с научног гледишта него што је од јектике. И нигдје ни у једном случају по анатомском стању плућа не би опажено ни издалека оно, што онако одлучно тврди г. писац односно пљуваче и његово значаја.

Мало ко данас сумња да под утицајем туберкулозних бапила, а при агодној за то наклоности самог организма, најприје се јавља у плућима, најчешће у њиховим вршцима, инфламациони процес у облику специфичних туберкула или квржица, о којим се већ одавно тако много писало и говорило (*Силвије, Бонет, Менгет, Шторк, Реид, Вајле, Ленек, Андрал, Леберт, Рајнхард, Вирхов, Шарко, Мечников, Никифоров, Шмаус*). Као и других врста запаљења и ту се јавља непосредном његовом посљедицом инфилтрација и секреција, што ваједнички смањује алвеоларни простор с једне стране, а с друге притиска на периферијске крајеве плућних нерва (*n. Vagus, s. rreumo gastricus, — rami pulmonales s. bronchiales*) и изазивају рефлекторно и већином онај суви кашаљ, који се спомиње и постоји у почетку јектике. По мјери, како се купи секреција у алвеолама, оне се пуне а туберкули се подвргавају регресивном процесу и такозваној сирастој дегенерацији, усљед чега се и добија мало-помало она карактерна маса, којом се обично оддикује туберкулозно плуће. Процес ширећи се захвата све дебље и дебље бронхијалне границе, развија каверне и т. д. и тијем начином наступа оно обилно избацивање ркотине, које г. писац приписује накупљеној пљувачки.

Из ово неколико ријечи, што сам довде рекао, мислим, да ће бити јасно, да се

мишљење г. писца ни у смислу етиологије ни у смислу лијечења не може узети као продукт озбиљног научног рада и посматрања него само посљедицом лакомишлености и неког научног славољубља.

Нека мало ладнокрвније погледа исти г. писац па ће сам увидјети, да је био пребрз и да је рекао — научни абсурд. Зар се може из плућа при стрмоглаво лежању искиједити пљувачка?! Ваљда нијесу плућа обична мјешина, да кад их одријешити ништа већ не смета из њих да изађе сва садржина. Па све и кад би се допустила таква немогућност, зар мисли г. писац, да је плућно ткиво нетакнуто процесом, па само избацити из њега оно што смета, у дотичном случају пљувачку, па оно здраво читаво! Па нека би се искиједила накупљена пљувача, па нека би се одбила и уклонила сва секреција из носа, ипак се тешко или боље рећи готово никако не даду уклонити и искиједити они примални процеси у плућном ткиву, који су баш узроком обилне секреције и они остају, као таки, у прокс свим начинима лијечења и проузрокују све рђаве посљедице туберкулозе уопће — јектике посебице.

Ако је г. писац по занату лекар, молио би га, да узме стар озбиљније и проучи је с научно ладнокрвношћу, да не би загледало да је његов рад ни мање ни више него прави шарлатански посао; ако ли није медицински образован, то зашто би се мијешао, у оно, што није његов посао и тиме излагао себе разним моралним неприликама. Ако је г. писац баш намислио, да је потреба да свој случај објелодани, требао га је изнијети као случај, а не као опће примјењљиву истину и *лијек противу јектике, свију кашара и великог кашља*, тим прије, што се он није тиме лијечио ни од великог кашља ни од других разних кашара. Могао је г. писац то окушати, ако не сам, а оно замолити кога из познатих љекара да то учини. Могао је с том намјером и књижицу написати или у ком листу малу објавицу учинити, а не тако одма громом загријети, да му тако ће изађе: „*Strepijuntui montes paritur mūs*“

Мени је, право рећи, баш добро жао, што не могу повољније преставити књижицу поштованим читаоцима: из свега, што је у њој написано, најкорисније је оно, гдје се говори, да је лијепо четме испирати нос млаком водом: иначе ту нема ништа.

Колашин.

Др Ј. Вујачић.

Уређује Књижевни Одбор:

Др Л. Томаковић, Живо Драговић, Д. Гашало, Мирко Мијушковић и Саво П. Вулевшић.

Свеска за јул и август изаћи ће крајем
августа у једној књизи.

Сена